

امنیت حقوق مالکیت و نسبت آن با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

فاطمه سرخه دهی^۱

چکیده

تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نیازمند تامین امنیت در ابعاد مختلف است. یکی از موانع تاریخی و مهم توسعه در ایران ناامنی و بویژه ناامنی حقوق مالکیت است. امنیت حقوق مالکیت یکی از مهمترین مولفه های توسعه در کشورهای پیشرفته است و ساختار ناامن حقوق مالکیت در کشورهای توسعه نیافته مشهود است. امنیت حقوق مالکیت موجب رشد سرمایه گذاری، کارآفرینی، ابداع و نوآوری می شود. هدف این مقاله بررسی وضعیت امنیت حقوق مالکیت در ایران در سالهای ۱۳۹۰-۱۳۰۴ شمسی است. در این مقاله از نظریه توازن دوگانه نورث، والیس و وینگاست (۲۰۰۶) استفاده شده و متغیرهای حاکمیت قانون، کنترل فساد، بی طرفی دادگاهها، استقلال دستگاه قضائی، چشم انداز سرمایه گذاری و دسترسی به وام و اعتبارات در دوره یاد شده انتخاب و ارزیابی شده است. در طول دوره بررسی، وضعیت نامطلوب متغیرهای یاد شده موجب تعرض به امنیت حقوق مالکیت بخش های مولد شده است. ناامنی حقوق مالکیت از یکسو به رشد بخشهای نامولد، افزایش رانت جویی، رشد ناکافی ابداع و کارآفرینی و از سوی دیگر به نظام دسترسی محدود اقتصادی و سیاسی و توازن میان این دو نظام منتهی شده است. برای تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ایجاد امنیت حقوق مالکیت مانند سایر ابعاد امنیت لازم و ضروری است.

واژه های کلیدی: امنیت حقوق مالکیت، توازن دوگانه، بخشهای مولد، توسعه.

^۱ دکترای اقتصاد توسعه و برنامه ریزی از دانشگاه الزهراء(س). Fatemeh_sorkhedehei@yahoo.com

۱- مقدمه

توسعه اقتصادی و تامین امنیت دو هدف مهم راهبردی کشورهای در حال توسعه از جمله ایران هستند. امنیت و توسعه بر هم تاثیر فزاینده دارند. از همین رو یکی از مهم ترین اهداف هر الگوی توسعه تامین امنیت است. امنیت ارکان مختلفی دارد، امنیت دفاعی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی. یکی از وجوه مهم امنیت، امنیت حقوق مالکیت است. از دیدگاه اقتصاددانان نهادگرای جدید، امنیت حقوق مالکیت از مهم ترین مؤلفه‌های توسعه محسوب می شود. «امنیت حقوق مالکیت» به این معنا است که تا چه حد از شهروندان، دارایی آنها، نتایج کارها و ابتکارات آنها محافظت می شود. «حق مالکیت» یک حق از نظر اجتماعی موکد، برای استفاده از یک کالای اقتصادی است. حق مالکیت دو جنبه ایجابی و سلبی دارد، خود فرد حق دارد و دیگران حق تعرض ندارند و این حق با قرارداد قابل انتقال است. حمایت قوی و موثر از حقوق مالکیت زیرساخت اساسی سرمایه‌گذاری به ویژه در تحقیقات و فناوری است. امنیت حقوق مالکیت موجب رشد نوآوری و ایجاد دانش فنی شده و انگیزه کارآفرینی و سرمایه‌گذاری‌های جدید داخلی و خارجی را افزایش می دهد. کارآفرینی، سرمایه‌گذاری و ابداع نیز موتور توسعه و رشد اقتصادی و صنعتی محسوب می شوند.

تفاوت ساختار حقوق مالکیت، یکی از دلایل اصلی تمایز سطح توسعه در کشورهای مختلف است. شاخص امنیت حقوق مالکیت در کشورهای توسعه یافته بسیار بالاست و کشورهایی که بالاترین رتبه حقوق مالکیت را دارند، از بالاترین رتبه مربوط به ضریب کیفیت زندگی و تولید ناخالص داخلی سرانه برخوردارند (یوسفی، ۱۳۹۴، ص ۲۹۷). امنیت حقوق مالکیت موجب افزایش سرمایه‌گذاری، کارایی و بهره‌وری می‌شود و تولید دانش و کارآفرینی با امنیت حقوق مالکیت، رشد سریع‌تری خواهد داشت. دسوتو (۱۳۸۵) معتقد است که تنها راه رهایی کشورهای فقیر از فقر و استفاده مولد از دارایی‌های خود امنیت حقوق مالکیت بویژه حفاظت از مالکیت خصوصی است.

نامانی حقوق مالکیت از موانع مهم توسعه و امنیت اقتصادی به شمار می رود و بعنوان یکی از محورهای مهم تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت باید مورد توجه جدی قرار گیرد. با توجه به اهمیت بالای امنیت حقوق مالکیت در توسعه، ارزیابی وضعیت امنیت حقوق مالکیت در ایران و نسبت آن با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت هدف این مقاله است. این مقاله با نگرشی تحلیلی مولفه‌های امنیت حقوق مالکیت را در دوره‌های مهمی از تاریخ ایران یعنی سالهای ۱۳۹۰-۱۳۰۴ شمسی (دوره پهلوی و پس از انقلاب) را بررسی نموده است. مبانی نظری این مقاله مبتنی بر رویکرد نهادگرایی بوده و نظریه «توازن دوگانه» نورث، والیس و وینگاست (۲۰۰۶) در این مقاله مورد توجه قرار گرفته است. این مقاله با مسئله امنیت و توسعه که از محورهای مهم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است مرتبط بوده و به سوالات مهمی در این زمینه پاسخ می دهد. تاثیر نظام‌های سیاسی و اقتصادی ایران بر نامانی حقوق مالکیت و توسعه نیافتگی چگونه بوده است؟ چرا با وجود اقدامات مختلف در زمینه توسعه صنعتی در طول سالهای متمادی، نوآوری، کارآفرینی و توسعه صنعتی در ایران محقق نشده است؟ و نامانی حقوق مالکیت به عنوان یکی از ابعاد مهم نامانی در ایران چه تاثیری در روند توسعه ایران داشته است؟

این مقاله شامل ۶ بخش است، در بخش دوم مروری بر پیشینه پژوهش انجام گرفته است، در بخش سوم مبانی نظری پژوهش ارائه شده است، در بخش چهارم امنیت حقوق مالکیت در دوره پهلوی بررسی شده است و در بخش پنجم وضعیت امنیت حقوق مالکیت در دوره بعد از انقلاب در دوره سالهای ۱۳۵۷-۱۳۹۰ بررسی شده و در بخش ششم نتیجه‌گیری بحث ارائه شده است.

۲) ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش

در رابطه با اهمیت امنیت حقوق مالکیت مطالعات بسیاری انجام شده است که می توان به برخی از آنها اشاره نمود: رنانی (۱۳۷۶) به بررسی نقش حفاظت از حقوق مالکیت بر کارکرد نهادهای اقتصادی، تسهیل رقابت و رشد اقتصادی می پردازد و بدین نتیجه می رسد که یکی از عوامل کارکرد ضعیف و نادرست بازار در اقتصاد ایران مخدوش بودن گسترده حقوق مالکیت است.

صامتی و همکاران (۱۳۸۹) تاثیر ساختار قضایی و امنیت حقوق مالکیت و قوانین و مقررات بخش اعتبارات و بازار کسب و کار را بر رشد اقتصادی مثبت و معنادار دانسته اند.

نوبخت و همکاران (۱۳۹۰) از تحلیل نظریه بازی برای ارزیابی مقاطع تاریخی و تحلیل آشوب برای ارزیابی روند بلندمدت توسعه استفاده نموده و نقش حقوق مالکیت را در تحلیل تاریخی مورد توجه قرار داده اند.

دادگر و ندیری (۱۳۹۳) با مقایسه نقش نهادهای حقوق مالکیت و نهادهای قراردادی در رشد اقتصادی ایران و کشورهای در حال توسعه معتقدند که نهادهای حقوق مالکیت توضیح دهنده تفاوت درآمد سرانه و رشد اقتصادی کشورها را بهتر از نهادهای قراردادی انجام می دهند.

حسینی و محمدی (۱۳۹۲) ضمن پرداختن به مفهوم حقوق مالکیت، زمینه های نهادی ایجاد یک نظام حقوق مالکیت کارآمد در کشورهای در حال توسعه را مورد بررسی قرار داده اند. برداشتن محدودیت های اجرای قراردادهای و اجرای خصوصی قراردادهای راه حل های ارائه شده برای بهبود امنیت حقوق مالکیت است.

گارتنی و همکاران (۱۹۹۸) در چارچوب یک الگوی رگرسیونی به بررسی تاثیر اندازه دولت و حقوق مالکیت بر رشد اقتصادی در ۶۰ کشور کمتر توسعه یافته و صنعتی با درآمد بالا پرداخته اند و معتقدند که امنیت حقوق مالکیت اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی داشته و بزرگی دولت سبب کاهش سرعت رشد اقتصادی می شود.

هیتر (۲۰۰۴) تاثیر امنیت حقوق مالکیت بر رشد اقتصادی ۸۴ کشور جهان بررسی نموده که نتایج آن حاکی از آن است که حقوق مالکیت تضمین شده و حاکمیت قانون مهم ترین عوامل تعیین کننده رشد اقتصادی هستند.

علاوه بر مطالعات یادشده که از دیدگاه نهادگرایی به بررسی اهمیت امنیت حقوق مالکیت بر رشد و توسعه اقتصادی پرداخته اند، دسته دیگری از مطالعات از دیدگاه تاریخی موانع توسعه در ایران را بررسی نموده اند. نقطه اشتراک اکثر مطالعات تاریخی وجود ناامنی به عنوان مانع مهم توسعه در ایران است. این مطالعات ناامنی و بخصوص ناامنی مالکیت خصوصی را به عنوان مانع مهمی برای توسعه در ایران دانسته اند. سیف (۱۳۹۰) مصادره و ناامنی مالکیت خصوصی را که ناشی از وجود حکومت های استبدادی در ایران بوده است مانع مهم انباشت سرمایه و توسعه اقتصادی

در ایران می‌داند. لمبتون (۱۳۷۷) نامنی مالکیت خصوصی و استبداد را مهم‌ترین مانع تولید در ایران در طول تاریخ معرفی نموده است. اشرف (۱۳۵۹) و فوران (۱۳۸۹) نقش عوامل خارجی را در ایجاد نامنی در ایران مهم دانسته‌اند. اشرف اشکال مختلف نامنی که حاصل وضعیت نیمه استعماری در ایران بوده را مساله اصلی عدم شکل‌گیری سرمایه داری و رشد سرمایه گذاری در ایران معرفی نموده است و فوران نقش عوامل خارجی را در ایجاد نامنی و شکست انقلابها و جنبشهای اجتماعی مهم می‌داند.

۳) مبانی نظری

۳-۱) تعریف حقوق مالکیت و ارتباط آن با توسعه

برای حقوق مالکیت تعاریف متعددی در متون اقتصادی ارائه شده است و اجماع و توافق عمومی درباره مفهوم حقوق مالکیت در بین اقتصاددانان وجود ندارد. همچنین تعاریف ارائه شده توسط اقتصاددانان گاهی اوقات با تعاریف مدنظر حقوق دانان مغایرت دارد (صمدی و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۸۵). مالکیت از نظر ماهیت حقوقی آن، رابطه‌ای است که به موجب قانون میان انسان و مال ایجاد می‌شود. بر اساس این رابطه انسان «حق» می‌یابد تا در مالی که «مملوک» است تصرفات مالکانه داشته باشد، آن را بفروشد، به دیگری ببخشد، مورد استفاده قرار دهد یا حتی اتلاف نماید. این حق نیازمند ساز و کارهایی است که اعمال آن را برای مالک تضمین و تسهیل نماید. حقوق مالکیت حق مالک در استفاده از کالا و دارایی برای مصرف و تولید درآمد است که شامل حق انتقال به شخص دیگر در قالب فروش، هدیه یا میراث است. حق مالکیت همچنین به طور معمول متضمن حق انعقاد قرارداد با دیگران در قالب اجاره، وثیقه، رهن کالا یا دارایی و یا اعطای اختیار به دیگران برای استفاده از آن است (Besely & Ghatak, ۲۰۰۹).

از دیدگاه اقتصاد نهادی مفهوم حقوق مالکیت با مسئله کمیابی مرتبط است. از دید کامونز^۲ (۱۹۳۱)، حقوق مالکیت شامل تمام فعالیت‌هایی می‌شود که افراد یا جامعه در انجام یا عدم انجام آن آزاد هستند و یا آزادی در تملک یک دارایی است. کامونز بر خلاف اقتصاددانان نئوکلاسیک، حقوق مالکیت را داده شده و معین، فرض نکرده و نشان داده است که حقوق مالکیت محصول کنش جمعی است. وی مالکیت را شالوده اقتصاد نهادگرایی دانسته و اصطلاحات «اقتصاد نهادگرایی» و «اقتصاد مالکانه»^۳ را به جای هم به کار برده است (Commons, ۱۹۳۱). نورث حقوق مالکیت را حق افراد برای بهره‌مندی از منافع کار تحت تملک خود یا بهره‌مندی از منافع کالاها و خدماتی که آنها را تصرف کرده‌اند، تعریف می‌کند (نورث، ۱۳۷۷، ص ۵۶).

۳-۲) الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و ارتباط آن با امنیت حقوق مالکیت از دیدگاه نهادگرایی

همانطور که در مقدمه گفته شد، توسعه و امنیت به عنوان دو هدف راهبردی کشورهای در حال توسعه دارای ارتباط دو سویه با هم هستند. توسعه در سایه امنیت بوجود می‌آید و کشورهای توسعه‌یافته از امنیت اقتصادی و سیاسی بالاتری برخوردار هستند. امنیت به عنوان یکی از شاخصهای مهم الگوی توسعه ایران موسوم به الگوی اسلامی ایرانی

^۲ - Commons

^۳ - Proprietary Economics

پیشرفت است و امنیت اقتصادی بویژه امنیت حقوق مالکیت از ارکان مهم امنیت به شمار می رود. درباره مفهوم توسعه و شاخصهای آن دیدگاههای مختلفی وجود دارد. توسعه از دیدگاه نهادی به معنای تغییرات نهادی در جهت دستیابی به دسترسی باز اقتصادی و سیاسی و افزایش فرصتها برای همه مردم است. در این دیدگاه، امنیت حقوق مالکیت، پایین بودن هزینه های مبادله و تضمین قراردادها از شاخص های مهم توسعه یافتگی محسوب می شود. امنیت حقوق مالکیت بر کار آفرینی و فناوری، رشد اقتصادی، سرمایه گذاری، انباشت عوامل اقتصادی، پس انداز، کاهش رانت جویی، حکمرانی خوب، انباشت سرمایه اجتماعی و افزایش و رشد فعالیتهای مولد موثر است، بنابراین امنیت حقوق مالکیت مهم ترین شاخص و مولفه توسعه است (صمدی و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶).

چهار روش تاثیر نامنی حقوق مالکیت بر اقتصاد که مانع جدی برای توسعه محسوب می شود، توسط بسلی و گاتاک (۲۰۰۹) مطرح شده که عبارتند از: «۱- افزایش ریسک مصادره اموال و کاهش انگیزه سرمایه گذاری و تولید، ۲- کاهش بهره‌وری، ۳- مانع کسب منافع تجارت و ۴- عدم استفاده از دارایی به عنوان وثیقه در تامین مالی».

ویلیامسون، معتقد است برای دستیابی به توسعه باید نهادها تصحیح و شفاف شوند و در این میان شفافیت حقوق مالکیت مهم تر از سایر نهادها است (Williamson, ۱۹۹۴). دوستو معتقد است غیبت حقوق مالکیت مطمئن در کشورهای توسعه نیافته مشهود است و فقدان حقوق مالکیت موجب رواج اقتصاد غیررسمی در کشورهای توسعه نیافته شده است (دوستو، ۱۳۸۹، ص ۲۸۰). نورث (۱۹۹۰/۱۳۸۵) و (۱۳۷۹/۱۹۸۱) حقوق مالکیت را به عنوان منشا انقلاب های اقتصادی اول و دوم دانسته و سطوح متفاوت توسعه در کشورها را به عملکرد متفاوت نظام های حقوق مالکیت آنها مرتبط ساخته است. تصریح بهتر حقوق مالکیت در کشورهای توسعه یافته هم اختراع و نوآوری و هم نرخ خصوصی بازردهی را افزایش داده است (نورث، ۱۳۷۹، صص ۸۴-۹۰).

۳-۳) نظریه توازن دوگانه و توسعه

توسعه از دیدگاه نهادی به منزله ایجاد نظام دسترسی باز سیاسی و اقتصادی است و نظم دسترسی محدود و نامنی حقوق مالکیت، مسئله اصلی کشورهای در حال توسعه است. نظریه «توازن دوگانه»^۴ نورث، والیس و وینگاست (۲۰۰۶) می گوید نهادهای سیاسی و اقتصادی بر یکدیگر موثر هستند و در کشورهای توسعه نیافته نظم دسترسی محدود سیاسی از طریق نامنی حقوق مالکیت به دسترسی محدود اقتصادی منجر خواهد شد. نظریه آنها می گوید در درازمدت، دسترسی باز سیاسی به دسترسی باز اقتصادی منجر می شود و برعکس (North, Wallis, Weingast, ۲۰۰۶, p۴۴۶). دو گروه کلی از «نظام های دسترسی» وجود دارد: نظام های دسترسی محدود^۵ و نظام های دسترسی باز^۶.

^۴ - Dual balance theory

^۵ - limited access orders

نظم دسترسی باز با ایجاد امنیت حقوق مالکیت برای بخش های مولد، درآمد مالیاتی و درآمد ملی را حداکثر می کند. اما نظم دسترسی محدود با ناامنی حقوق مالکیت بخش های مولد و توزیع رانت، درآمد فرادستان را حداکثر می کند. ویژگی اصلی نظم دسترسی محدود آمیخته بودن مناسبات سیاسی و اقتصادی و ایجاد محدودیت ورود برای عموم مردم به سیاست و اقتصاد برای ایجاد رانت بیشتر است (North, Wallis, Weingast, 2006, p10). در نظام های دسترسی باز، رقابت سیاسی از دسترسی آزاد در اقتصاد حفاظت می کند و رقابت اقتصادی به دسترسی باز در عرصه سیاسی تداوم می بخشد (North, Wallis and Weingast, 2009, p518).

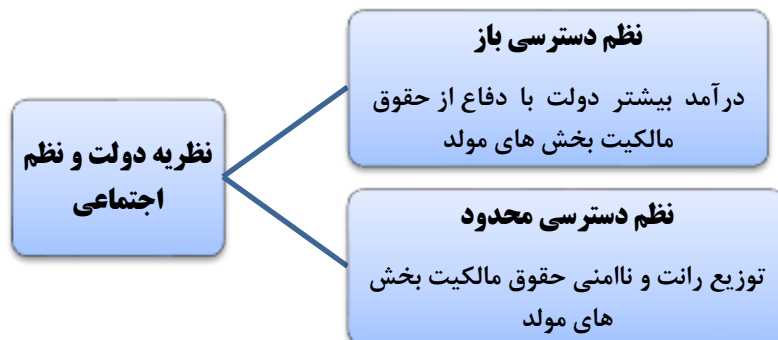
رانت عنصر کلیدی در نظریه توزان دوگانه است. در نظام دسترسی باز رانتها ناپایدار و شومپیتری^۷ است و به کارآفرینان اعطا می شود و زمینه پیشرفت فناوری و رشد بخش های مولد را فراهم می سازد. مانند یارانه به فعالیتهای تولیدی و صنعتی و مالیات بر سفته بازی زمین. در نظام دسترسی محدود رانتها پایدار و نامولد هستند و رقابت را برای بخش های مولد ناعادلانه ساخته و مانع ابداع و نوآوری هستند. محدودیت ورود، روابط شخصی میان فرادستان و کنترل خشونت از طریق اعطای رانت ویژگی های نظم دسترسی محدود است. در نظام دسترسی باز رقابت عادلانه میان همه گروهها موجب ارتقاء بهره‌وری و تقویت بخش های مولد می شود. نورث می گوید: گروههای قدرتمند از امتیازات ارزشمندی همچون حقوق اختصاصی برای تجارت و انحصار داشتن بازار در یک منطقه یا انحصار در واردات اقلام پر تقاضا رانتیایی دریافت می کنند که افراد فاقد این قدرت از آن محرومند (نورث و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۴۹۴). هرگاه رانت جویی به نتایجی بینجامد که وضعیت جامعه را بدتر از پیش سازد رانت «مستقیماً نامولد»^۸ ایجاد کرده است. در ادامه با استفاده از نظریه توزان دوگانه امنیت حقوق مالکیت بررسی می شود.

نمودار (۱) نظریه دولت و حقوق مالکیت

^۶ - open access orders

^۷ - رانت شومپیتری نوعی رانت مفید است زیرا طبق نظر شومپیتر، علاوه بر اینکه باعث ایجاد رشد اقتصادی می شود، زبان های اجتماعی را هم جبران می کند. رانت شومپیتری بر اساس کارایی و اثربخشی و نوآوری های فناورانه افراد موجب دستیابی به ثروت می شود. این نوع رانت موجب بازی اقتصادی برد-برد شده و باعث می شود تمام افرادی که در فرآیند خلق ارزش افزوده مشارکت دارند به شکل مدنی و قانونی سهم متناسب با تلاشهای خود دریافت کنند. به عنوان مثال اعطای یارانه به تولیدکننده صنعتی و دریافت مالیات از فعالیتهای نامولد و دلالی.

^۸ - Directly Unproductive

ماخذ: تلخیص نظریه دولت نورث (۱۳۷۹)، (نورث و همکاران، ۱۳۹۵) و نظریه توازن دوگانه نورث و همکاران (۲۰۰۹).

۳-۴) متغیرهای موثر بر امنیت حقوق مالکیت، منتخب بر اساس نظریه توازن دوگانه

شاخص حقوق مالکیت که از سال ۲۰۰۷ بررسی می شود مجموعه ای از متغیرها را شامل می شود از جمله محیط حقوقی و سیاسی شامل متغیرهای: اعتماد به دادگاه ها، ثبات سیاسی و کنترل فساد؛ حقوق مالکیت فیزیکی شامل متغیرهای: دسترسی به وام و اعتبارات، ثبت مالکیت و حفاظت از حقوق مالکیت فیزیکی؛ حقوق مالکیت فکری شامل متغیرهای: حفاظت از حقوق مالکیت فکری و کپی رایت.

از آنجا که این مقاله از دیدگاه نظریه توازن دوگانه نورث به بررسی امنیت حقوق مالکیت پرداخته است از میان متغیرهای شاخص حقوق مالکیت، متغیرهای سیاسی و اقتصادی انتخاب شده است. از متغیرهای سیاسی «استقلال دستگاه قضایی» و «اعتماد به دادگاه ها»، «کنترل فساد» و «حاکمیت قانون» از «شاخص بین المللی حقوق مالکیت»^۹ انتخاب شده و از متغیرهای اقتصادی «دسترسی به وام و اعتبارات» از شاخص حقوق مالکیت و نیز متغیر «چشم انداز سرمایه گذاری» از موسسه PRS انتخاب شده است. چون این شاخصها در دوره پس از انقلاب از طریق بانک جهانی و موسسات نهادی محاسبه شده اند در دوره مذکور از این شاخصها استفاده شده است و برای دوره قبل از انقلاب به دلیل عدم محاسبه این شاخصها فاکتورهای تاریخی مورد ارزیابی قرار گرفته است.

شاخص استقلال دستگاه قضایی، درجه مصونیت قوه قضائیه از نفوذ و فشار گروه های سیاسی و اقتصادی را بررسی می کند. استقلال قوه قضائیه، رکن اصلی برای حمایت موثر از مالکیت خصوصی است. نظام قضایی کارآمد از دو طریق بر کارآفرینی موثر است: ۱- به سرعت، موارد تخطی از قانون را مجازات می کند و اعتماد کارآفرینان را بهبود می دهد و ۲- موجب تضمین قراردادها می شود (Chemin, ۲۰۰۲, p14). **حاکمیت قانون**^{۱۰} میزان اعتماد کارگزاران اقتصادی به قوانین جامعه و اطاعت از آنها را اندازه می گیرد. حاکمیت قانون بویژه برای فرادستان از شروط مهم گذار به دسترسی باز است و تکمیل کننده استقلال قضایی است. **کنترل فساد**^{۱۱} دامنه استفاده از ظرفیت های

^۹ - IPRI

^{۱۰} - Rul of law

^{۱۱} - control of corruption

بخش عمومی به منظور دستیابی به منافع خصوصی را اندازه گیری می کند. در این متغیر انواع فساد خرده پاهای و دانه درشت ها، همچنین «تسخیر» دولت توسط فرادستان و گروه های خصوصی وجود دارد (World Bank, 2009).

امنیت چشم انداز سرمایه گذاری به امنیت مالکیت خصوصی و پیش بینی پذیری و ثبات اقتصاد کلان بستگی دارد. یک محیط اقتصاد کلان بر ۵ شاخص نرخ ارز، نرخ تورم، نرخ بهره، وضعیت مالی دولت و وضعیت تراز پرداختها تاکید می کند. بی ثباتی اقتصاد کلان موجب کاهش پیش بینی پذیری شده و چشم انداز سرمایه گذاری را ناامن می کند. محیط امن اقتصادی ارتباط تنگاتنگ با محیط با ثبات اقتصاد کلان دارد. محیط بی ثبات اقتصاد کلان موجب ناامنی حقوق مالکیت شده و در نتیجه رونق فعالیت های نامولد، سفته بازی، نزول خواری و خدمات می شود. این فعالیتها بدون اینکه اثر مثبتی بر تولید داشته باشند سرمایه گذاری را از بخشهای مولد به سمت خود جذب می کنند و مانع مهمی در راه توسعه هستند. امنیت و رونق سرمایه گذاری در بخشهای مولد حاکی از امنیت حقوق مالکیت و میزان توسعه یافتگی است. فعالیت های نامولد^{۱۲} به فعالیت هایی گفته می شود که اگر از اقتصاد حذف شوند نه تنها به فرآیند رشد و توسعه اقتصادی صدمه نمی زنند بلکه حتماً وضعیت را بهتر می سازند. نامولدها به GDP واقعی چیزی اضافه نمی کنند (شاگری، ۱۳۹۵، ص ۱۶۱). از نشانه های نظم دسترسی باز و امنیت حقوق مالکیت، رشد فعالیت های مولد است. به طور کلی بخش صنعت و کشاورزی را می توان دو بخش مولد مهم در ایران دانست و بخش خدمات به دلیل سهم بالای بازرگانی و مستغلات در زمره بخش های نامولد است.

نمودار (۲) متغیرهای موثر بر امنیت حقوق مالکیت

منبع: www.InternationalPropertyRightsIndex.Org

۴) ارزیابی تاریخی وضعیت امنیت حقوق مالکیت در ایران

^{۱۲} - می توان بخشهای نامولد در اقتصاد ایران را شامل این موارد دانست: واردات انحصاری نهاده ها، سوداگری زمین و مسکن، واسطه گری چندلایه با بازدهی بسیار بالا، بانکهای خصوصی و موسسات اعتباری، تولیدکنندگانی که از اعتبارات و حقوق تولیدکننده استفاده می کنند اما مونتاژکار هستند، واردات و صادرات که مزاحم تولید باشد. خام فروشی، عواملی که نقش مستقیم در تولید ندارند مانند پاساژها و مغازه ها و برخی از سرمایه گذاریهای انسانی مانند تحصیلات تکمیلی بی کیفیت (شاگری، ۱۳۹۵، ص ۱۹۱-۱۹۵).

از دیدگاه نهادگرایی جدید نهادها دارای پایه اطلاعاتی تاریخی و وابستگی به مسیر هستند. عملکرد گذشته بر عملکرد حال موثر است و بدون مطالعه گذشته قادر به درک عملکرد کنونی و ارائه مدل برای اکنون نخواهیم بود. به همین دلیل نخست مختصری از وضعیت تاریخی امنیت حقوق مالکیت در دوره پهلوی ارائه می‌گردد.

۴-۱) ارزیابی وضعیت امنیت حقوق مالکیت در دوره پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۰۴ شمسی

مبتهی بر نظم اجتماعی دو نظام اقتصادی و سیاسی نمی‌توانند در بلندمدت متفاوت از یکدیگر باشند. در صورتی که سطح دسترسی به یکی از این سیستم‌ها افزایش یابد و دیگری متناسب با آن تغییر نکند شکاف توازن دوگانه شکل می‌گیرد. تجربه توسعه ایران در دوره پهلوی مبتنی بر توازن دوگانه سیاسی و اقتصادی است که با به قدرت رسیدن رضاشاه حاصل شده است. ایجاد سازمانهای وابسته به دولت موجب گسترش زیرساختها و ظرفیتهای اقتصادی کشور شد، اما در نظام سیاسی نه تنها ارتقا حاصل نشد بلکه دستاوردهای انقلاب مشروطه در این حوزه به شدت تهدید شد. عدم شکل‌گیری نهادهای حقوق خصوصی و عدم حفاظت از حقوق مالکیت، بسته شدن فضای سیاسی و قائم به شخص شدن سیاستگذاری‌ها (دخالت شاه در بیشتر سیاستگذاریها) عدم توازن سیاسی و اقتصادی را تشدید نمود. مشخصه بارز این توازن، ناامنی حقوق مالکیت بود که در ادامه به طور خلاصه مولفه‌های آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱-۱) وضعیت حاکمیت قانون در دوره ۱۳۵۷-۱۳۰۴ شمسی

در این دوره نهادهای حاکمیت قانون میراث مشروطه، مانند مجلس و عدلیه، ناکارا بوده و نظم دسترسی محدود را تقویت می‌کردند. مجلس در دوره پهلوی از دوره پنجم به بعد جایگاه نمایندگانی بود که با تقلب وارد می‌شدند تا به امیال شاه لباس قانونی بپوشانند (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۶۸). نمایندگان در این دوره آزاد نبوده و انتخابات و نحوه برگزاری آن آزاد نبود (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۱۲۶). از دیگر مصادیق فقدان حاکمیت قانون در این دوره هزار فامیل و روابط خانوادگی در اقتصاد و سیاست است (عظیمی، ۱۳۹۰، ص ۴۶۵) که حاکی از گردش محدود نخبگان، حاکمیت بسیار ضعیف قانون و وجود روابط شخصی میان فرادستان است.

۴-۱-۱-۱) مصادره و ناامنی مالکیت خصوصی

یکی از موارد ناامنی حقوق مالکیت در دوره پهلوی، مصادره و ناامنی مالکیت خصوصی است که بسیاری از منابع از جمله فوران (۱۳۸۷)، آبراهامیان (۱۳۷۷)، کاتوزیان (۱۳۸۴) و منابع دیگر به آن پرداخته‌اند. مهم‌ترین آسیب به مالکیت خصوصی در این دوره زمین خواری، مصادره و غصب املاک توسط رضاخان پس از تاسیس ثبت اسناد و بعد از رسیدن به پادشاهی است.^{۱۳} مطالعه اسناد نشان می‌دهد که در طی دوران حکومت رضاخان ۴۴ هزار سند به نام وی انتقال یافت و او ۲۱۶۷ روستا را غصب نمود (الوانی، زرنندی و عرب سرخی، ۱۳۸۹، ص ۹).

^{۱۳} - « رضاشاه در زمین خواری شهره خاص و عام بود. زمین داران از روی ترس یا اکراه بخشی از املاک خود را به او «پیشکش» می‌دادند. تقریباً همه زمینهای استان مازندران (زادگاه رضاشاه) و بخشهای وسیعی از گیلان و گرگان، که مرکز تولید برنج ایران بود به مالکیت خصوصی او درآمد. یعنی ۲۰۰ روستا با جمعیتی متجاوز از ۳۳۵۰۰ نفر در مالکیت او قرار گرفت» (فوران، ۱۳۸۷، ص ۳۳۷).

۲-۱-۴) وضعیت کنترل فساد در دوره ۱۳۵۷-۱۳۰۴ شمسی

کنترل فساد به عنوان یک شاخص تامین امنیت حقوق مالکیت در دوره پهلوی ضعیف بود و اکثر منابع داخلی و خارجی مربوط به بررسی این دوره، فساد فاقد کنترل دربار را یکی از عوامل شکست پهلوی می دانند.^{۱۴} میلانی می گوید: در بخش عمده دهه ۴۰ و ۵۰ اداره سوم ساواک که مسئول امنیت داخلی بود مسئله فساد مالی نخبگان را یک مسئله امنیت ملی می دانست. شاه در مقابل گزارش های ساواک در این باره برمی آشفته و اداره سوم را به فضولی در مسائلی که در حیطه مسئولیتش نبود متهم می کرد (میلانی، ۱۳۹۲، ص ۴۶۸). فردوست در خاطرات خود به ارجاع ۳۷۵۰ پرونده سوء استفاده کلان از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ به دادگستری اشاره می کند که بدون هیچ پیشرفتی طبق دستور نخست وزیر بایگانی شد (شهبازی، ۱۳۸۴، ص ۲۶۷).

۳-۱-۴) وضعیت استقلال دستگاه قضایی در دوره سالهای ۱۳۵۷-۱۳۰۴ شمسی

در دوره رضاشاه نوسازی و جهان پسند کردن دادگستری انجام شد (اعظام قدسی، ۱۳۴۹) از جمله تصویب قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده در مورد مالکیت و حقوق قراردادهای در سال ۱۳۰۷ و نوسازی دستگاه قضایی (صدر، ۱۳۶۴ ص ۲۸۸) تا این نهاد نیز در ظاهر مانند کشورهای مدرن باشد. در حالیکه منظور از تشکیل دستگاه قضایی اولاً کاهش ظلم و تعدی تا حد ممکن و ثانیاً ایجاد لوازم دادخواهی در صورت وقوع هرگونه ستم است تا سطح دسترسی ها افزایش یابد. در دوره پهلوی به استناد اکثر منابع معتبر، حیاتی ترین حقوق و آزادیهای ملت به راحتی سلب شد. دستگاه قضایی رسیدگی اندکی در مورد فساد داشت و به مصادره و غصب غیرقانونی اموال توسط فرادستان رسیدگی نمی کرد. شکنجه و تشکیل دادگاه های نظامی از جمله برای مصدق نیز از موارد وابستگی دستگاه قضایی است. « عدلیه مهمترین دستاورد انقلاب مشروطه و آخرین سنگر آن بود که تضعیف و سرانجام تسلیم شد» (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۶۸). وابستگی دستگاه قضایی به نظام سیاسی و کارایی اندک آن موجب کاهش اعتماد بخش خصوصی به دولت شد. وقتی مردم به دولت بی اعتماد شوند به ساز و کارهای توافق غیررسمی روی می آورند و به دلیل پایین بودن ضمانت اجرا در این سازوکارها امنیت حقوق مالکیت و امنیت سرمایه گذاری به شدت کاهش می یابد. عدم پایداری دولت به حاکمیت قانون، کنترل ضعیف فساد، دستگاه قضایی وابسته به نظام سیاسی و مصادره، امنیت حقوق مالکیت را به شدت آسیب پذیر نمود.

۲-۴) متغیرهای اقتصادی

۱-۲-۴) چشم انداز سرمایه گذاری در دوره پهلوی

در دوره پهلوی رشد اقتصادی به مدد افزایش تعداد کارخانه های صنعتی ایجاد شد، اما این رشد به توسعه اقتصادی و رشد ابداع و نوآوری منتهی نشد. صنایع عمدتاً مونتاژ، وابسته به واردات و درآمدهای نفتی بودند. عمده سرمایه گذاریها توسط دولت یا وابستگان به دربار صورت گرفت و بخش خصوصی مستقل، بیشتر در تجارت سرمایه گذاری می کرد که

^{۱۴} - در این باره می توان به کدی (۱۳۶۹)، آبراهامیان (۱۳۷۷)، فوران (۱۳۷۸)، کاتوزیان (۱۳۸۴)، هامبلی (۱۳۸۸) و میلانی (۱۳۹۲).

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

امنیت بیشتری داشت (کدی، ۱۳۶۹، ص ۱۶۹). به گزارش هالیدی و آبراهامیان تنها ۴۵ خانواده ۸۵ درصد شرکتها را در کنترل داشتند (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۴۳۲). دسترسی محدود سیاسی به همراه بی ثباتی اقتصادی در نتیجه شوک نفتی سال ۱۳۵۲ به افزایش ناامنی سرمایه گذاری و حقوق مالکیت انجامید. عوامل یاد شده همراه با بهم ریختگی های سیاسی دهه ۵۰ به کاهش سرمایه گذاری انجامید.

۱-۱-۲-۴) ثبات و پیش بینی پذیری محیط اقتصاد کلان: در دهه ۱۳۵۰ و همزمان با شوک نفتی ۱۳۵۲ بی ثباتی اقتصادی به دلیل افزایش تورم، رشد کسری بودجه، بی انضباط مالی دولت و رشد سریع واردات افزایش یافت و همراه با بی ثباتی های سیاسی، فضای سرمایه گذاری را ناامن ساخت به نحوی که از اواخر دهه ۴۰ و اوایل دهه ۵۰ انتقال سرمایه به خارج آغاز شد و در سال ۱۳۵۶ به اوج خود رسید. فساد، رانت، زمین خواری، مصادره و ضعف جدی در حاکمیت قانون و کارایی دستگاه قضایی از عوامل مهم آسیب به حقوق مالکیت و عدم رشد نوآوری و فناوری در دوره پهلوی بود. علاوه بر موارد یاد شده، بی ثباتی اقتصاد کلان که با شوک نفتی سال ۱۳۵۲ اوج گرفت، عامل مهم دیگر برای آسیب به امنیت حقوق مالکیت و کاهش سرمایه گذاری های مولد توسط بخش خصوصی واقعی بود.

الف) وضعیت تورم: تورم در دهه ۱۳۵۰ شمسی رو به افزایش نهاد و در دوره رونق نفتی به اوج خود رسید. در بازه ۱۹ ساله ۱۳۳۸ تا ۱۳۵۶ نرخ تورم تقریباً ۱۹۰ درصد شد. از سال ۱۳۵۲ تورم نقش مهمی در بی ثباتی اقتصادی، ایجاد نااطمینانی نسبت به آینده و افزایش سرمایه گذاری در ساختمان و مستغلات و در نتیجه ناامنی حقوق مالکیت داشت.

ب) وضعیت کسری بودجه: تقریباً در تمام سالهای دهه ۴۰ و ۵۰، دولت کسری بودجه داشت و با رونق درآمدهای نفتی در سال ۱۳۵۲ کسری شدت گرفت. استمرار کسری بودجه و تامین از طریق نظام بانکی بخصوص بعد از شوک نفتی به افزایش تورم و بی ثباتی اقتصادی انجامید و تخصیص اعتبارات بانکی به بخش خصوصی را کاهش داد. به این ترتیب کسری بودجه مزمن و اختصاص بخش عظیمی از بودجه به هزینه های جاری و مخارج دربار عامل مهمی برای بی ثباتی اقتصادی، عدم حمایت از بخش خصوصی و ناامنی سرمایه گذاری به حساب می آمد.

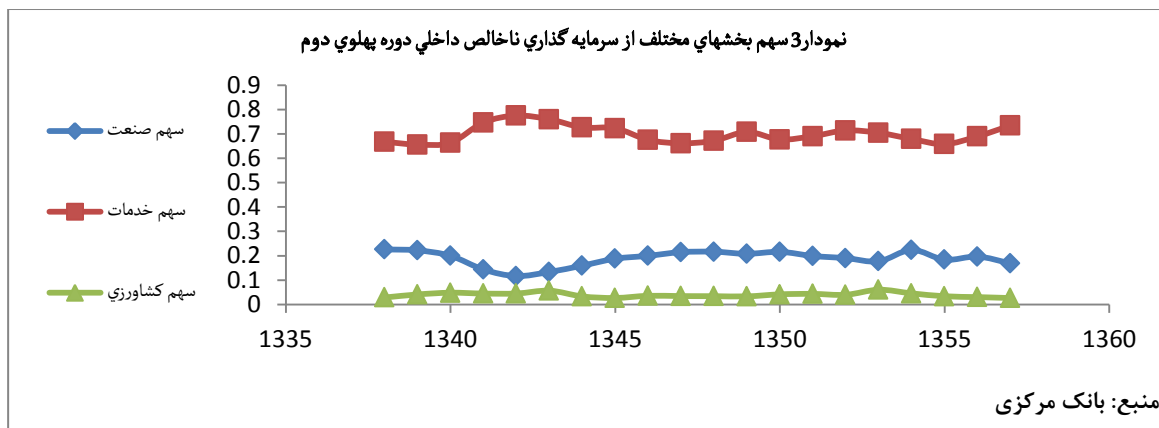
ج) وضعیت کسری تراز پرداختهای بدون نفت: به استثناء دولت مصدق ۱۳۳۰-۱۳۳۲، تراز پرداختها در دوره پهلوی عموماً منفی بود. در دوره رونق درآمدهای نفتی در سال ۱۳۵۲ شمسی به سبب افزایش واردات کالاهای مصرفی و غیرضروری کسری تراز پرداختها اوج گرفت و سیاست درهای باز امنیت تولید و سرمایه گذاری را کاهش داد. تراز پرداختهای همواره منفی حاکی از این بود که کشور همواره بیش از تولید مصرف می کرد که به معنای تهدید امنیت اقتصادی، امنیت مالکیت سرمایه های موجود در تولید و در نتیجه تشدید ناامنی حقوق مالکیت بود.

در مجموع در دوره پهلوی در مقاطعی رشد اقتصادی و افزایش سرمایه گذاری صورت گرفت که مانند همه نظام های دسترسی محدود حاصل ابداع و نوآوری و امنیت حقوق مالکیت نبود. رشد مقطعی این دوره بیشتر حاصل سرمایه گذاری دولتی، رشد درآمدهای نفتی و ظهور طبقه جدیدی از سرمایه داران منتفع از رانتهای قدرت بود. از

سال ۱۳۵۲ و همزمان با شوک نفتی، محیط اقتصاد کلان به سمت بی ثباتی رفت. تورم، کسری بودجه و کسری تراز پرداختهای مازمن که در دهه ۵۰ افزایش یافت با اوج گیری اعتراضات سیاسی شدت گرفت و موجب بی ثباتی اقتصاد و کاهش سرمایه گذاری شد. ناامنی سرمایه گذاری حاکی از ناامنی حقوق مالکیت بخصوص در دهه ۱۳۵۰ شمسی است.

۲-۱-۲-۴) ناامنی سرمایه گذاری در بخشهای مولد و رونق فعالیتهای نامولد

همراه با بی ثباتی اقتصادی « به تدریج زمین بازی و سرمایه گذاری در ساختمان به سودآورترین شیوه پولسازی از محل مازاد نقدینگی بدل شد. رونق خرید و فروش مسکن و زمین و فعالیتهای دلالی بیش از هر سرمایه گذاری مولد دیگر بود» (کاتوزیان، ۱۳۸۴). طبق نمودار در این دوره سهم بخش های مولد در سرمایه گذاری ناخالص داخلی اندک و سهم خدمات بیش از سایر بخشها بود. یکی از دلایل عمده ناامنی سرمایه گذاری در بخش های مولد و پایین بودن سهم آنها در سرمایه گذاری، ناامنی حقوق مالکیت بود. بخش های نامولد و زودبازده که قابلیت سریع تر تبدیل به نقدینگی را داشته و از امنیت بیشتر در مقابل تعرض و مصادره برخوردار هستند، همواره سهم بیشتری در اقتصاد داشتند.

۲-۲-۴) دسترسی به وام و اعتبارات

در این دوره دسترسی به وام و اعتبارات محدود بود. به عنوان مثال بانک توسعه صنعتی و معدنی در بازه زمانی ۱۳۳۸-۱۳۵۱ حدود ۵۵ درصد کل سرمایه گذاری ثابت بخش خصوصی را انجام می داد که بیش از ۲۵ درصد از وام های این بانک به شرکتهایی اعطا شد که بخشی یا کل آن متعلق به اعضای هیئت مدیره بانک بوده است. در میان صنایع بزرگ (بیش از ده نفر) که از بانک توسعه صنایع و معادن وام گرفته اند، ۹۵ کارخانه با نیروی کار ۵۰۰ نفر یا بیشتر، حدود ۹۰ درصد وام ها را دریافت کرده بودند (کارشناس، ۱۳۸۲، ص ۲۵۹). شواهد موجود حاکی از دسترسی محدود به وام و اعتبارات بوده است.

در مجموع مولفه‌های امنیت حقوق مالکیت منتخب شامل کنترل فساد، حاکمیت قانون، استقلال دستگاه قضایی، چشم انداز سرمایه‌گذاری، دسترسی به اعتبارات حاکی از ناامنی حقوق مالکیت و نظم دسترسی محدود در دوره پهلوی است.

۵) بررسی وضعیت حقوق مالکیت در دوره سالهای ۱۳۹۰-۱۳۵۷ شمسی

ایران به لحاظ تاریخی دارای نظم دسترسی محدود شکننده و ناامنی حقوق مالکیت بوده است. وابستگی به مسیر تاریخی موجب مقید شدن عملکرد کنونی به گذشته شده زیرا پس از شکل‌گیری مسیر و گذشت زمان طولانی، به سختی می‌توان مسیری را که در آن «گرفتار شده ایم» عوض کرد (گروینوگن، ۲۰۱۰، ص ۲۳۴). برای دستیابی به توسعه حذف نهادهای ناکارا لازم است اما تغییرات انقلابی به اندازه کافی برای حذف نهادهای ناکارا مفید نیستند. برای ارزیابی پارامترهای بعد از انقلاب داده‌ها و آمارهای بین‌المللی برای وضعیت حاکمیت قانون، کنترل فساد و استقلال دستگاه قضایی استفاده شده است.

۵-۱) وضعیت متغیرهای سیاسی و حقوقی

۵-۱-۱) شاخص حاکمیت قانون: برای شاخص حاکمیت قانون از داده‌های «WGI»^{۱۵} بانک جهانی استفاده شده است که هر ساله این شاخص را برای کشورهای جهان اندازه می‌گیرد و دامنه آن بین ۲/۵- و ۲/۵ است. عدد ۲/۵ به معنای حاکمیت قوی قانون است. داده‌های جدول ۱ حاکی از پائین بودن رتبه حاکمیت قانون در دوره پس از انقلاب است که زمینه ساز فساد و ناامنی حقوق مالکیت به ویژه برای بخش‌های مولد است. پایین بودن حاکمیت قانون رقابت اقتصادی را کاهش داده و رانت جویی را که از ویژگی‌های نظام‌های دسترسی محدود است افزایش داده است. حاکمیت ضعیف قانون میزان تضمین و حمایت از حقوق مالکیت در برابر تعدی دولت و افراد برخوردار از روابط رانتی را تحت تاثیر قرار داده است. حاکمیت ضعیف قانون موجب شده است که پیش‌بینی‌پذیری کاهش یافته و هزینه‌های مبادله و ریسک سرمایه‌گذاری افزایش یابد و به حقوق مالکیت بخش‌های مولد و کارآفرین آسیب‌های جدی وارد شود.

۵-۱-۱-۱) مصادره و امنیت مالکیت خصوصی: مالکیت خصوصی و صیانت از آن جزء لاینفک حاکمیت قانون و امنیت حقوق مالکیت است که مصادره آشکارترین شیوه نقض مالکیت خصوصی محسوب می‌شود. پس از انقلاب اموال برخی از صاحبان صنایع مصادره شد. در رابطه با مصادره پس از انقلاب دو دیدگاه وجود دارد. دیدگاه نخست مصادره‌ها را با شیوه تاریخی مصادره در ایران مقایسه کرده و آن را موجب ناامنی سرمایه‌گذاری پس از پیروزی

^{۱۵} - Worldwide Governance Indicator (WGI).

بهترین کنترانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

انقلاب دانسته اند.^{۱۶} دیدگاه دوم معتقد است مصادره های پس از انقلاب، اولین مصادره مبتنی بر قانون در تاریخ ایران بوده و در شرایط ناشی از انقلاب، ناگزیر بوده است.^{۱۷} عظیمی دلایل مصادره سالهای ابتدایی انقلاب و واگذاری آنها به سازمان صنایع ملی را اینگونه می داند: شرایط بحرانی پس از انقلاب از جمله التهابات کارگری در نتیجه نفوذ چپها، ارتباط غیرقانونی و نامشروع مضمولین مصادره با رژیم پهلوی، بلا تکلیف بودن کارخانه ها، خلاء مدیریتی به دلیل فرار صاحبان کارخانه ها، سرگردانی کارگران و بدهی های کلان برخی از آنها به سیستم بانکی (عظیمی، ۱۳۹۴، ص ۳۵ و ۳۶ و ۴۲). همانطور که از نام قانون «حفاظت از صنایع ایران» بر می آید دلایل مطرح شده موجب شد تا برای حفاظت از صنایع رها شده، این صنایع مصادره و ملی اعلام شوند.

۲-۱-۵) شاخص کنترل فساد: شاخص کنترل فساد «WGI» بانک جهانی دامنه بین ۲/۵- تا ۲/۵ دارد. همانطور که جدول ۱ نشان می دهد شاخص کنترل فساد نامطلوب است، در دوره ۱۳۸۰ ش ۲۰۰۱/م تا ۱۳۸۷ ش ۲۰۰۸/م بهبود نسبی یافته و پس از آن دوباره کاهش یافته است. جدول ۱ نشان می دهد که شاخص کنترل فساد در ایران نسبت به کشورهای پیشرفته و دسترسی باز در چه وضعی قرار دارد. کشورهای سوئیس و سوئد بهترین وضعیت کنترل فساد و حقوق مالکیت را دارند و کشورهای صنعتی و پیشرفته مانند ژاپن و آلمان و آمریکا نیز در این زمینه جایگاه بالایی دارند. فساد یکی از مهم ترین عواملی است که انگیزه ورود بخش خصوصی واقعی به فعالیتهای اقتصادی مولد را کاهش می دهد، فساد هزینه های مبادله را افزایش داده و رقابت را برای بخش های مولد ناعادلانه می سازد و یکی از عوامل مهم ناامنی حقوق مالکیت است.

جدول (۱) وضعیت شاخص ها و رتبه های مبارزه با فساد و حاکمیت قانون برای ایران

شاخص کنترل فساد فرانسه	شاخص کنترل فساد سوئد	شاخص کنترل فساد آمریکا	شاخص کنترل فساد سوئیس	شاخص کنترل فساد آلمان	شاخص کنترل فساد ایران	شاخص حاکمیت قانون ایران	سال
۱,۲۶	۲,۳۱	۱,۵۷	۲,۰۱	۱,۹۹	-۰,۵۶	-۰,۸۵	۱۹۹۶
۱,۴۰	۲,۳۳	۲,۱۶	۲,۲۳	۲,۱۶	-۱,۰۸	-۰,۶۱	۱۹۹۸
۱,۳۶	۲,۴۰	۱,۹۰	۲,۲۱	۱,۹۰	-۰,۸۹	-۰,۴۲	۲۰۰۰
۱,۲۴	۲,۳۰	۲,۰۱	۲,۱۷	۲,۰۱	-۱,۱۳	-۰,۷۲	۲۰۰۲

^{۱۶} - سعیدی و شیرین کام (۱۳۹۵) و بهداد و نعمانی (۱۳۹۳) در زمره دیدگاه اول قرار دارند و عظیمی (۱۳۹۴) را می توان در زمره دیدگاه دوم برشمرد.

^{۱۷} - عزت... سبحانی که جزء شورای ۷ نفره تعیین تکلیف اموال بود می گوید: «یکی از گرفتاریهای بزرگ دولت، وزارت صنایع، وزارت کار و شورای انقلاب، مسائل کارگری بود. این مسائل فقط راجع به حقوق کارگر نبود، بلکه مربوط به خواست ها و شورش های کارگری بود. مدیران و سهامداران بسیاری از کارخانجات یا فرار کرده و یا پنهان شده بودند. به همین دلیل این کارخانجات بی سرپرست بوده و شوراهای کارگری بر آنها مسلط بودند. کارگران کارخانه ها با شعار «سرمایه دار زالو صفت» مدیران کارخانه ها را تهدید و گاه گروگان می گرفتند» (احمدی امویی، ۱۳۸۲، ص ۱۶ مصاحبه با عزت الله سبحانی).

بهترین کتریناس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

۲۰۰۳	-۰,۶۱	-۰,۹۶	۱,۹۴	۲,۰۹	۱,۹۴	۲,۲۳	۱,۳۴
۲۰۰۴	-۰,۶۳	-۰,۸۹	۱,۸۶	۲,۰۴	۱,۸۶	۲,۲۰	۱,۳۴
۲۰۰۵	-۰,۷۷	-۰,۸۵	۱,۸۶	۲,۰۲	۱,۸۶	۲,۰۱	۱,۳۵
۲۰۰۶	-۰,۹۰	-۰,۸۱	۱,۷۹	۲,۱۳	۱,۷۹	۲,۲۱	۱,۴۶
۲۰۰۷	-۰,۹۳	-۰,۵۸	۱,۷۰	۲,۱۹	۱,۷۰	۲,۲۵	۱,۴۴
۲۰۰۸	-۰,۸۷	-۰,۵۶	۱,۷۳	۲,۱۷	۱,۷۳	۲,۲۳	۱,۳۸
۲۰۰۹	-۰,۹۴	-۰,۸۲	۱,۷۲	۲,۰۹	۱,۷۲	۲,۲۹	۱,۴۲
۲۰۱۰	-۰,۹۸	-۰,۷۴	۱,۷۴	۲,۱۰	۱,۷۴	۲,۳۲	۱,۴۴
۲۰۱۱	-۰,۹۴	-۰,۶۸	۱,۷۱	۲,۰۵	۱,۷۱	۲,۲۲	۱,۵۲
۲۰۱۲	-۰,۸۹	-۰,۹۶	۱,۷۹	۲,۱۷	۱,۷۹	۲,۳۲	۱,۴۳

منبع: بانک جهانی

۳-۱-۵) وضعیت شاخص استقلال دستگاه قضایی و اعتماد به دادگاه ها: برای شاخص استقلال دستگاه قضایی و بی طرفی دادگاه‌ها از داده‌های «موسسه فریزر»^{۱۸} استفاده شده، که عددی بین ۱ تا ۱۰ است و رتبه ۱۰ به معنای بی طرفی کامل دادگاه‌هاست. داده‌های جدول ۲ حاکی از پائین بودن رتبه استقلال دستگاه قضایی و بی طرفی دادگاه‌هاست. موسسه فریزر ویژگی کشورهای دارای رتبه پائین را اینگونه معرفی می‌کند: «دارای فساد، تاخیر در مبارزه با فساد، عدم حمایت از قراردادهای وابستگی به نظام سیاسی».

جدول (۲) شاخص بی طرفی دادگاه‌ها و حقوق مالکیت در ایران

سال	۱۹۹۵	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱
بی طرفی دادگاهها	۴,۹	۴,۹	۴,۹	۴,۹	۴,۱	۴,۱	۴,۲	۴,۱	۴,۲	۳,۶	۳,۸	۴,۹
نظام قضایی و حقوق مالکیت	۵,۶	۵,۹	۵,۹	۵,۹	۵,۹	۵,۹	۵,۹	۶,۱	۶,۱	۵,۸	۵,۸	۵,۸

Economic Freedom of the World , Frazer Institute

پایین بودن حاکمیت قانون، کنترل فساد و استقلال دستگاه قضایی موجب شده است تا هزینه های مبادله افزایش یابد و اعتماد به دادگاه‌ها برای حل و فصل دعاوی حقوقی کم باشد. در این حالت رونق ساز و کارهای غیررسمی در قراردادهای موجب عدم تضمین کافی و ناامنی حقوق مالکیت برای صاحبان سرمایه و تولید شده است. ساختار قضایی یکی از مولفه های مهم ایجاد امنیت حقوق مالکیت است. ساختار قضایی مدافع امنیت حقوق مالکیت به این نکته می پردازد که تا چه حد شهروندان، دارایی آنها و نتایج کارها و ابتکارات آنها محافظت می شود. ساختار قضایی کارا و مستقل موجب اطمینان مالکان می شود که در آینده دور یا نزدیک به سود حاصل از سرمایه گذاری هایشان خواهند رسید و از این طریق موجب افزایش سرمایه گذاری می شود. هرچند پس از انقلاب تحولات بسیاری در دستگاه قضایی رخ داد و وضعیت استقلال دستگاه قضایی با قبل از انقلاب قابل مقایسه نیست^{۱۹} با این حال آمار بانک جهانی حاکی از رتبه نامطلوب نسبت به کشورهای توسعه یافته دارد. یکی از دلایل پایین بودن میزان حمایت از قراردادهای و بالا بودن هزینه های مبادله و در نتیجه هزینه تولید در ایران ساختار قضایی است که از قراردادهای حمایت کافی به

^{۱۸} - Frazer Institute

^{۱۹} - به عنوان مثال محاکمه مفسدان بزرگ اقتصادی، فرزندان و منصوبین به مسئولان رده بالای حکومتی، که پیشرفت بزرگی در استقلال دستگاه قضایی به شمار می آید.

عمل نمی‌آورد و موجب کاهش انگیزه برای فعالیتهای اقتصادی مولد و کارآفرینی می‌شود. استقلال دستگاه قضایی به عنوان یک مسئله راهبردی است که ضمن حمایت از مالکیت خصوصی به تصمیم‌گیری‌های سیاسی گروه‌های ذی‌نفع بستگی دارد.

۲-۵) بررسی وضعیت متغیرهای اقتصادی

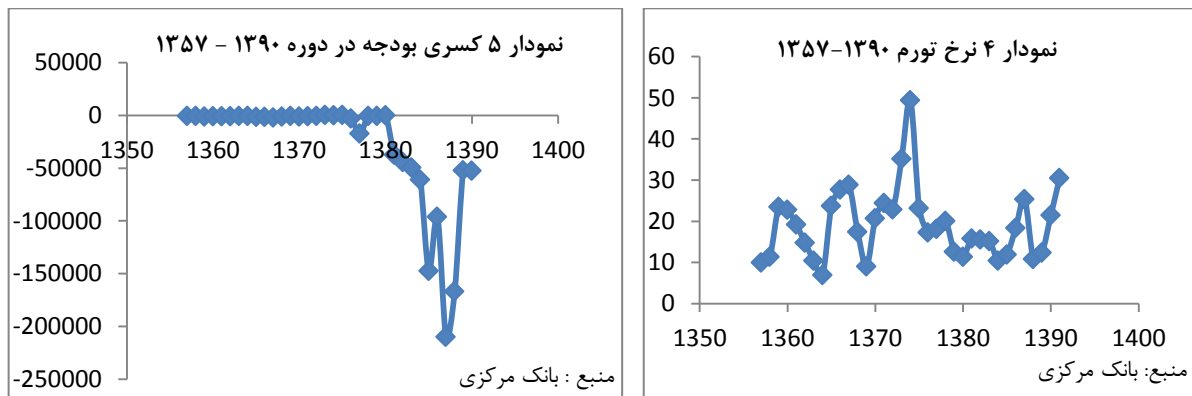
۱-۲-۵) چشم‌انداز سرمایه‌گذاری: چشم‌انداز سرمایه‌گذاری تحت تاثیر ثبات و پیش‌بینی‌پذیری محیط اقتصاد کلان و امنیت مالکیت خصوصی است. امنیت چشم‌انداز سرمایه‌گذاری که ناشی از مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی و غیر اقتصادی است عاملی برای امنیت حقوق مالکیت محسوب می‌شود. هرچه محیط اقتصاد کلان بی‌ثبات‌تر، مالکان اموال و دارایی‌ها، با ریسک و عدم اطمینان بیشتری مواجه بوده و امنیت حقوق مالکیت مورد آسیب جدی قرار خواهد گرفت.

۱-۱-۲-۵) پیش‌بینی پذیری و ثبات اقتصاد کلان

پس از تجربه تعدیل ساختاری، در کشورهای در حال توسعه نوعی وفاق جمعی بوجود آمد که از مهم‌ترین کانون‌های تعرض به حقوق مالکیت اجرای سیاست‌های ثبات زداست. پس از انقلاب سیاست‌های ثبات زدای تعدیل ساختاری در دهه ۷۰ یکی از عوامل ناامنی حقوق مالکیت بود. تکرار بی‌ثباتی اقتصادی در دهه‌های بعدی پیش‌بینی‌پذیری را کاهش داد. تورم با کاهش قدرت خرید مصرف‌کننده و افزایش نااطمینانی، شوک‌های ارزی با ایجاد ریسک سرمایه‌گذاری مولد و واردات بی‌رویه با ایجاد تهدید و ناامنی برای تولید ملی از جمله سیاست‌های ثبات زدا و مشوق رانت و فساد بوده است. کسری‌های بودجه مزمن به دلیل بی‌انضباطی مالی دولت و ترازپرداخت‌های منفی به دلیل واردات، بخصوص در دوران افزایش درآمدهای نفتی، از دیگر عوامل بی‌ثباتی اقتصادی پس از انقلاب بوده است. بی‌ثباتی اقتصاد ریسک سرمایه‌گذاری در بخش‌های مولد توسط بخش خصوصی را افزایش داده و دائماً به امنیت حقوق مالکیت مولدها تعرض نموده است.

الف) تورم: تورم دو رقیمی در همه سالهای این دوره به جز دو سال، نااطمینانی نسبت به آینده را افزایش داده، تولید را کم‌صرفه نموده و فعالیتهای رانت جویانه را با صرفه ساخته است. تورم مزمن یکی از عوامل ایجاد رانت و رونق فعالیتهای غیرمولد بوده و منشا نااطمینانی و انحراف قیمتهای نسبی در این دوره بوده است (گزارش اتاق بازرگانی، ۱۳۸۷). تورم با افزایش هزینه سرمایه، امنیت سرمایه‌گذاری مولد را که یکی از شاخص‌های امنیت حقوق مالکیت است به شدت کاهش داده است. هریتیج (۲۰۰۲) تورم را باعث نقض امنیت حقوق مالکیت شهروندان می‌داند. ناامنی حقوق مالکیت احساس ناامنی را در دارندگان سرمایه تقویت می‌کند. تورم از یکسو با افزایش هزینه سرمایه‌گذاری مولد تاثیر منفی بر انباشت سرمایه و امنیت حقوق مالکیت داشته است و از سوی دیگر با کاهش قدرت خرید، یکی از اشکال مهم تعرض به حقوق مالکیت شهروندان بوده است. تورم‌های بالا قدرت ایجاد آشوب و ناامنی‌های اجتماعی را نیز دارد چنانچه تورم در دهه ۱۳۷۰ منجر به شکل‌گیری اعتراضات در برخی از شهرهای ایران شد.

ب) **کسری بودجه فزاینده:** در همه سالها به جز ۵ سال کسری بودجه وجود داشته و در دهه ۸۰ و ۹۰ همراه با افزایش قیمت نفت سیر فزاینده داشته است. در دهه ۷۰ با وجود عدم کسری در سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ و داشتن مازاد بودجه، بحران بدهی‌های خارجی موجب بی ثباتی اقتصاد کلان شد. بدهی‌های خارجی موجب کاهش امنیت سرمایه‌گذاری در این دوره شد و سرمایه‌گذاران خارجی از ورود به ایران امتناع کردند.^{۲۰} سیاستهای مالی بی‌ثبات‌کننده و دسترسی به منابع سهل‌الوصول تامین کسری بودجه (استقراض از بانک مرکزی) موجب بی‌ثباتی اقتصاد کلان، ناامنی سرمایه‌گذاری‌های مولد و در نتیجه ناامنی حقوق مالکیت بویژه برای صاحبان صنایع در این دوره بوده است.

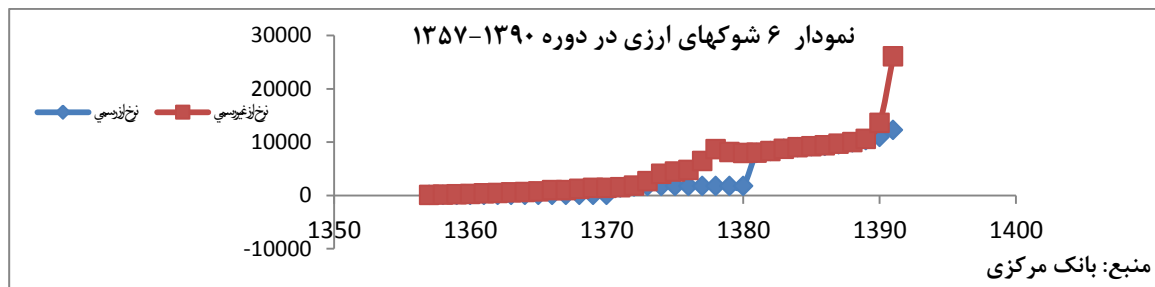
بر طبق داده‌های مرکز آمار ایران، بخش خصوصی بیش از ۸۰ درصد نیروی کار در بخش صنعت و بیش از ۹۰ درصد مالکیت کارگاه‌های صنعتی بیش از ۱۰ نفر کارکن را داراست، بی‌ثباتی اقتصاد کلان تأثیرات منفی و وسیع بر روی این بخش می‌گذارد اما این بخش مانند بنگاه‌های دولتی از رانت منابع نفتی برخوردار نیست و توانایی رقابت اندکی با بخش‌های دولتی و شبه دولتی دارد و در عین حال اثرپذیری زیادی از تصمیمات دولتی و تغییرات قیمتهای کلیدی مانند نرخ ارز دارند. بنابراین مالکیت نامرئی یا همان ارزش سرمایه و مالکیت محصول در بخش صنعت ارتباط مستقیم با سیاستهای اقتصاد کلان دولت دارد (سرخه دهی، ۱۳۹۶، ص ۲۸۱).

ج) **شوکه‌های نرخ ارز:** شوکه‌های ارزی در این دوره موجب نااطمینانی فعالان اقتصادی از آینده معاملات با خارج شده و ریسک فعالیتهای تجاری و اقتصادی را افزایش داد، در نتیجه سرمایه‌ها از فعالیتهای مولد خارج و وارد فعالیتهای غیرمولد شده است. شوکه‌های مثبت و متعدد نرخ ارز ارزش پس اندازها و سرمایه‌های ریالی صاحبان سرمایه را کاهش داده و آینده سرمایه‌گذاری‌ها را نامطمئن می‌سازد. در دوره مورد بررسی ۵ شوک ارزی رخ داده است و یکی از مهم‌ترین عوامل بی‌ثباتی محیط اقتصاد کلان در دوره پس از انقلاب بوده است. نخستین شوک ارزی در سال

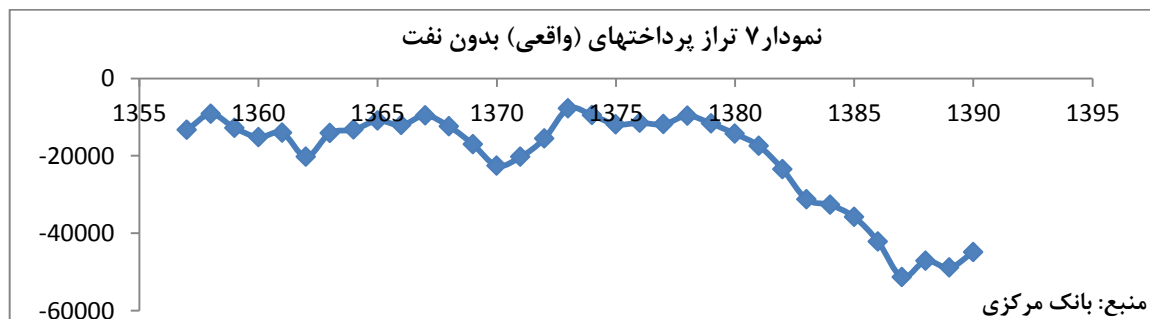
^{۲۰} - مسعود نیلی از مسئولان این دوره در این باره می‌گوید: « از سال ۱۳۷۰ تقریباً نشانه‌های وخامت اوضاع مشخص شد، به لحاظ سیاسی موقعیت ما در دنیا موقعیت خوبی نبود. در حالی که با ریسک بالا و به صورت اعتبارات کوتاه‌مدت به ما وام می‌دادند اعتبارات بلندمدت پرداخت نمی‌کردند... و در نهایت در فاصله سال‌های ۷۲ تا ۷۴ با بحران بدهی خارجی مواجه شدیم » (احمدی امویی، ۱۳۸۲، ص ۳۰۷).

بهترین کترانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

۱۳۵۷، با ۴۰ درصد افزایش نرخ ارز، دومین شوک ارزی در سال ۱۳۶۷ با رشد منفی ۲۶ درصدی نرخ ذاتی ارز، سومین شوک در سال ۱۳۷۴ با افزایش ۵۰ درصدی نرخ اسمی ارز همراه بود، چهارمین شوک ارزی در سال ۱۳۸۰ با رشد ۳۵۰ درصدی نرخ اسمی و پنجمین شوک در سال ۱۳۹۰ با رشد ۵۰ درصدی نرخ ارز در بازار آزاد رخ داد. شوکهای غیرمنتظره و متعدد نرخ ارز در این دوره موجب نااطمینانی سرمایه گذاری برای بخش خصوصی شده است. از آنجا که سهم کالاهای سرمایه ای و واسطه ای از واردات حدود ۸۰ درصد است، شوکهای نرخ ارز موجب افزایش پیش بینی نشده هزینه های تولید شده و با افزایش نااطمینانی به آینده، سرمایه گذاری در بخشهای مولد را ناامن و فعالیتهای سفته بازی را رونق داده است. شوکهای نرخ ارز با افزایش رانت جویی و سوداگری یکی از دلایل بی ثباتی اقتصاد کلان، ناامنی سرمایه گذاری و حقوق مالکیت در ایران بوده اند. تضعیف مداوم ارزش سرمایه های ریالی یکی از موارد تعرض به امنیت حقوق مالکیت سرمایه گذاران و صاحبان صنایع بوده است.

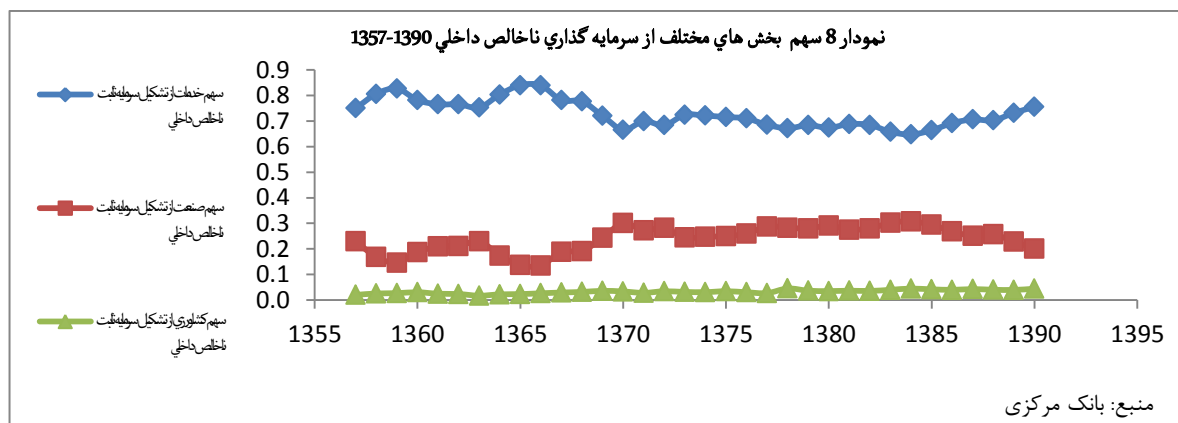
د) کسری تراز پرداختهای بدون نفت: در تمام دوره بررسی تراز پرداختهای واقعی (بدون نفت) منفی بوده و واردات بیش از صادرات غیرنفتی بوده است. در اقتصاد سیاسی رانتی، منفی بودن ترازپرداختهای غیرنفتی و افزایش صعودی واردات از یکسو تهدید برای تولید و امنیت اقتصادی بوده و از سوی دیگر موجب بی ثباتی محیط اقتصاد کلان می شود. واردات بی رویه یکی از دلایل ناامنی سرمایه گذاری و تعرض به حقوق مالکیت تولیدکنندگان و سرمایه گذاران فعالیتهای مولد در دوره مورد بررسی است.

بهترین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

در مجموع تورم، کسری بودجه، ترازپرداختها و شوکهای ارزی حاکی از وجود سیاستهای ثبات زدای اقتصادی پس از انقلاب بوده‌اند. بی ثباتی اقتصاد کلان موجب تعرض به امنیت حقوق مالکیت شده و با ایجاد نااطمینانی نسبت به آینده، سرمایه‌گذاری های مولد را کاهش داده است.

بی ثباتی اقتصاد کلان و شوکهای وارد بر اقتصاد در این دوره با افزایش زمینه های رانت جویی، فساد و رونق سفته‌بازی و دلالی یکی از مهم‌ترین عوامل ناامنی حقوق مالکیت بوده است. ناامنی حقوق مالکیت گرایش‌های غیرتولیدی را بر اقتصاد مسلط نموده و بنگاه‌های تولیدی را به سمت افق کوتاه مدت، سرمایه‌گذاری اندک و مقیاس کوچک سوق داده است. حاصل بی ثباتی محیط اقتصاد کلان و ناامنی حقوق مالکیت در ایران، سهم بالای بخش های نامولد در تولید ناخالص داخلی و سرمایه‌گذاری در ایران است. چنانچه نمودارهای ۸ و ۹ این موضوع را تایید می‌نمایند. نمودار ۸ نشان می‌دهد که در دوره مورد بررسی ۱۳۹۰-۱۳۵۷ به تدریج سهم بخش کشاورزی و صنعت که بخشهای مولد اقتصاد را تشکیل می‌دهند از سرمایه‌گذاری کاهش یافته و سهم فعالیتهای غیرمولد که در بخش خدمات مستتر است افزایش یافته است.

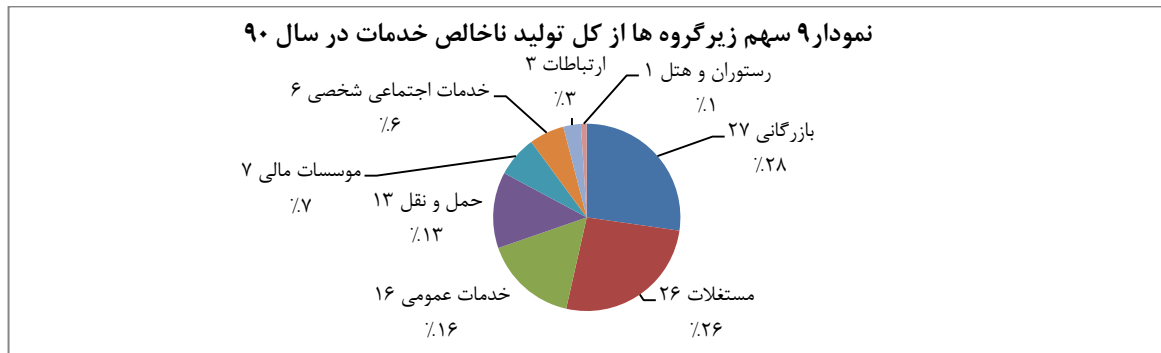

نمودار ۸ نشان می‌دهد که سهم کشاورزی از کمتر از ۱۰ درصد بوده، سهم بخش صنعت و معدن هیچگاه از ۳۵ درصد سرمایه‌گذاری‌ها فراتر نرفته و سهم بخش خدمات همواره بیش از ۶۰ درصد بوده است.

«بالا بودن سهم بخش خدمات در اقتصاد پیشرفته صنعتی به دلیل کششهای درآمدی بالای تقاضا برای خدمات امری عادی است. اما در شرایط عقب ماندگی اقتصادی سهم وسیع بخش خدمات نشانه عدم تعادل‌های وسیع و عدم تطابق عرضه و تقاضا است که موجب تورم و کاهش سرمایه‌گذاری می‌شود» (عظیمی آرانی، ۱۳۹۰، ص ۹۶). رونق بخش خدمات در قالب مشاغلی نظیر دلالی، واسطه‌گری‌های کلان و بورس بازی زمین به معنای افزایش خدمات غیرضروری و انگلی است که بدون کوچکترین کمکی به تولید ایجاد تقاضا می‌کند (دینی ترکمانی، ۱۳۷۱، صص ۲۳-۲۶). طبق نمودار ۹ سهم بالای بازرگانی و مستغلات و سهم پایین خدمات عمومی و علمی و فنی حاکی از عدم

بهترین کتریناس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

تناسب شدید زیربخش های خدمات در ایران به نفع بخش های نامولد است. سهم بالای ۶۰ درصد بخش های بازرگانی، مستغلات و مالی از کل درآمد بخش خدمات، نشان دهنده نامولد بودن خدمات در ایران است. سهم اندک خدمات علمی و دانش بنیان حاکی از کج کارکردی بخش خدمات و بخشهای مولد در ایران است.

منبع: بانک مرکزی

بندیک از گروه مشاوران هاروارد که در سال ۱۳۳۸ به ایران آمد درباره بخش مسکن در ایران می گوید: «اغلب گفته می شود «زمین» و «مسکن» اصلی ترین جذب کننده های سرمایه در ایران هستند. تا زمانی که فعالیتهای سفته بازی و سرمایه گذاری روی مستغلات، طلا و ارز سودهای بزرگ و کم ریسک ایجاد کند تولید صنعتی محال است اتفاق بیفتد و کسی خود را درگیر تولید نمی کند» (ریچارد بندیک، ۱۳۹۴). سرمایه گذاری در ساخت و سازهای تجملاتی و مستغلات، سرمایه گذاری نامولد است و موجب قفل شدن ثروت های زاینده در ساختمان شده است. سهم بالای نامولدها حاکی از ناامنی حقوق مالکیت در بخشهای مولد به دلیل وجود نهادهای ضد تولید و سیاستهای متعرض به حقوق مالکیت بخش های مولد است.

شاخص دسترسی به وام و اعتبارات: داده های این شاخص برای ایران توسط مجمع جهانی اقتصاد (GCI)^{۲۱} از سال ۲۰۱۰ به بعد محاسبه شده است. در دوره مورد بررسی، در ۲ سال ۱۳۸۹/۲۰۱۰ و ۲۰۱۱/۱۳۹۰ شاخص مذکور به ترتیب رتبه های ۱۳۶ و ۱۳۷ را از میان ۱۴۸ کشور جهان برای ایران نشان می دهد که نشان دهنده وضعیت نامطلوب این شاخص است. این شاخص گویای دسترسی محدود بخش خصوصی واقعی به وام و اعتبارات است در حالی که عده قلیلی با رانتجویی به وام های کلان با بهره و وثایق اندک دسترسی دارند^{۲۲}. این موضوع مسئله دیون معوقه کلان را یکی از مسائل مهم نظام بانکی نموده است. بالا بودن نرخ بهره در ایران نیز حاکی از بالا بودن

^{۲۱} - Global Competitiveness index.

^{۲۲} برای نمونه می توان به سخنان سخنگوی دستگاه قضایی در این باره اشاره نمود: «معوقات بانکی هر سال در حال افزایش است و برخی از دانه درشتهای بالغ بر ۶۰۰۰ و برخی ۲۰۰۰ میلیارد تومان معوقه بانکی داشته اند» (محسنی اژه ای، ۱۳۹۵).

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

هزینه تامین مالی و دسترسی به اعتبارات بانکی برای بخشهای مولد است و مانع مهمی برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به حساب می‌آید.

در مجموع متغیرهای منتخب موثر بر امنیت حقوق مالکیت از جمله حاکمیت قانون، استقلال دستگاه قضایی، کنترل فساد، دسترسی به وام و اعتبارات و چشم‌انداز سرمایه‌گذاری نشان‌دهنده ناامنی حقوق مالکیت در دوره ۱۳۹۰-۱۳۵۷ شمسی است.

به طور کلی می‌توان گفت ناامنی حقوق مالکیت همواره یکی از موانع مهم توسعه در ایران بوده است. الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به عنوان الگوی بومی پیشرفت در ایران باید در جهت ارتقاء امنیت حقوق مالکیت اهتمام ورزد. سیاستهای بی‌ثبات‌کننده محیط اقتصاد کلان، اقتصاد رانتی و نامطلوب بودن کنترل فساد و حاکمیت قانون از عوامل مهم ناامنی حقوق مالکیت است. دسترسی محدود با کاهش فضای رقابت و آزادی ورود به اقتصاد و سیاست و افزایش رانتجویی، تعرض به امنیت حقوق مالکیت را تشدید می‌کند.

۶) نتیجه‌گیری و پیشنهادها

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بعنوان یک هدف راهبردی مهم نیازمند امنیت است. یکی از بارزترین تجلی‌گاه‌های امنیت، وجود امنیت حقوق مالکیت است. امنیت حقوق مالکیت لازمه توسعه اقتصادی است و از دیدگاه نهادگرایی، مهم‌ترین مؤلفه توسعه محسوب می‌شود. با وجود نقش مهم و کلیدی امنیت حقوق مالکیت در توسعه، این موضوع در مباحث الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مورد توجه شایسته قرار نداشته است. در این پژوهش، وضعیت امنیت حقوق مالکیت در دوره سالهای ۱۳۹۰-۱۳۰۴ شمسی با استفاده از نظریه توزان دوگانه بررسی شد. به همین جهت متغیرهای موثر بر امنیت حقوق مالکیت بر اساس نظریه توزان دوگانه نورث از شاخص بین‌المللی حقوق مالکیت و موسسات بین‌المللی نهادی انتخاب شدند. از متغیرهای سیاسی و حقوقی شاخص حاکمیت قانون، کنترل فساد و استقلال دستگاه قضایی و از متغیرهای اقتصادی چشم‌انداز سرمایه‌گذاری و دسترسی به وام و اعتبارات مورد بررسی قرار گرفت.

ارزیابی وضعیت حقوق مالکیت به لحاظ تاریخی حاکی از وجود نظام دسترسی محدود و ناامنی حقوق مالکیت در دوره پهلوی است که برخی دلایل آن عبارت است از: وجود مصادره و ناامنی مالکیت خصوصی، ضعف شدید حاکمیت قانون به دلیل ناکارایی نهادهای حاکمیت قانون، وجود هزار فامیل، فساد وسیع و فاقد کنترل، وابستگی دستگاه قضایی به نظام سیاسی، دسترسی محدود به وام و اعتبارات و ناامنی سرمایه‌گذاری در بخشهای مولد برای بخش خصوصی واقعی از عوامل نظم دسترسی محدود و ناامنی حقوق مالکیت در دوره پهلوی است. در دوره سالهای ۱۳۹۰-۱۳۵۷ شاخص‌های حاکمیت قانون و کنترل فساد از آمارهای WGI بانک جهانی و استقلال دستگاه قضایی و اعتماد به دادگاه‌ها از داده‌های موسسه فریزر استخراج شدند. شاخص‌های اشاره شده حاکی از دسترسی محدود و ناامنی حقوق مالکیت است. چشم‌انداز سرمایه‌گذاری به دلیل سیاستهای ثبات زدای

بهترین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

اقتصادی نامطمئن بوده و دسترسی به وام و اعتبارات برای بخش های مولد محدود است. مجموعه متغیرهای منتخب موثر بر امنیت حقوق مالکیت، حاکی از وضعیت نامطلوب امنیت حقوق مالکیت بخصوص در بخشهای مولد اقتصادی است. ضعف حاکمیت قانون و کنترل فساد به رانت جویی دامن زده و موجب نااطمینانی به آینده برای مالکان سرمایه و سرمایه گذاران بخش خصوصی شده است. شاخص نامطلوب استقلال دستگاه قضایی موجب کاهش تضمین قراردادها و نامناسب بودن محیط حقوقی و قضایی کسب و کار برای کارآفرینان و بخش خصوصی مولد شده است. در مجموع عوامل یاد شده موجب دسترسی محدود سیاسی گشته است. در حوزه اقتصادی تورم های بالا و مزمن به نااطمینانی و کاهش قدرت خرید انجامیده و شوکهای متعدد ارزی به افزایش ریسک سرمایه گذاری مولد و ایجاد فضای رانتی و رونق سفته بازی منتهی شده است. کسری بودجه های مزمن به دلیل بی انضباطی مالی دولت و کسری تراز پرداختها به دلیل واردات بی رویه در طول این دوره قابل تامل و ناامن کننده اقتصاد کلان است. مجموع عوامل یاد شده به بی ثباتی اقتصادی، کاهش پیش بینی پذیری، ناامنی سرمایه گذاری های مولد و تعرض به امنیت حقوق مالکیت انجامیده است.

در مجموع در بخش بزرگی از تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۰-۱۳۰۴ شمسی، ناامنی حقوق مالکیت در ایران مانع مهمی بر سر راه توسعه بوده است. این دوره همزمان با پیشرفت سریع کشورهای توسعه یافته و ظهور قدرتهای نوظهور از طریق افزایش ساز و کارهای حافظ امنیت حقوق مالکیت بوده است. ناامنی حقوق مالکیت نظام دسترسی محدود یا همان توسعه نیافتگی را استمرار بخشیده و با اهداف راهبردی جمهوری اسلامی ایران و بویژه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در تناقض است.

در سراسر این دوره علاوه بر رشد اقتصادی و صنعتی در برخی از مقاطع، توسعه اقتصادی حاصل نشده است. رشدهای مقطعی بیشتر حاصل وابستگی به درآمدهای نفتی بوده است تا رشد خلاقیت و بهره وری. ناامنی حقوق مالکیت موجب رونق رانت جویی، ایجاد فضای رقابت ناعادلانه برای مولدها و کاهش سهم بخش های مولد در سرمایه گذاری و اقتصاد شده و مانع مهمی برای سرمایه گذاری، کارآفرینی، ابداع و رشد فناوری است. توجه به امنیت حقوق مالکیت و مولفه های آن از مسائل مهم در تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و تحقق آن است.

توصیه های سیاستی نورث، والیس و وینگاست (۲۰۰۶) برای گذار به نظم دسترسی باز و رفع موانع یاد شده چنین است: افزایش حاکمیت قانون بویژه برای فرادستان از طریق افزایش افرادی که به نظام های حقوقی فرادستان دسترسی دارند و ایجاد این انگیزه در فرادستان که این گسترش را به نفع خود ببینند، کنترل فساد و حمایت از دستگاه قضایی در این زمینه، حمایت از دستگاه قضایی مستقل از نظام سیاسی، خارج نمودن روابط فرادستان از پیله روابط شخصی. برای امنیت سرمایه گذاری بخصوص در بخشهای مولد و کاهش تعرض به امنیت حقوق مالکیت موارد زیر توصیه می شود: افزایش ثبات و پیش بینی پذیری محیط اقتصاد کلان از طریق کنترل تورم، انضباط مالی دولت، کاهش شوکهای نرخ ارز و کاهش کسری های تراز پرداختها از طریق کنترل واردات. حذف زمینه های اقتصاد رانتی، توزیع رانتهای شومپیتری مشوق نوآوری و کارآفرینی مانند معافیتهای مالیاتی و یارانه به تولیدکنندگان صنعتی و کارآفرینان و مالیات بر فعالیتهای دلالی و سفته بازی. امنیت مالکیت خصوصی و حفاظت از آن در مقابل مصادره، غصب و تصرف.

منابع:

بهترین کتبخانس الگوی اسلامی ایرانی؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

- ۱- آبراهامیان، یرواند، ۱۳۷۷، ایران بین دو انقلاب، درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی ایران معاصر، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی ولیلایی، تهران، نشر نی.
- ۲- احمدی امویی، بهمن. ۱۳۸۲. اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران، در گفتگو با عزت الله سبحانی، محسن نوربخش، حسین عادل، مسعود روغنی زنجانی، مسعود نیلی، محمدعلی نجفی، تهران، انتشارات گام نو.
- ۳- اشرف، احمد. ۱۳۵۹. موانع تاریخی رشد سرمایه داری در ایران دوره قاجاریه، تهران، انتشارات پیام.
- ۴- بندیک ریچارد، ایوت. ۱۳۹۴. تامین مالی صنعتی در ایران، ترجمه اصلاان قودجانی، مرکز مطالعات و بررسی های اتاق بازرگانی صنایع و معادن و کشاورزی خراسان رضوی.
- ۵- بهداد، سهراب، نعمانی، فرهاد، ۱۳۹۳، طبقه و کار در ایران، ترجمه محمود متحد، انتشارات آگاه، چاپ دوم، تهران.
- ۶- حاجی یوسفی امیر محمد، ۱۳۸۷، دولت، نفت و توسعه اقتصادی در ایران، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۷- حسینی، سید محمدرضا و محمدی نجف آبادی عبدالمجید. ۱۳۹۲. تاثیر حقوق مالکیت در رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه (زمینه ها و موانع)، فصلنامه برنامه ریزی و بودجه، صص ۱۶۳-۱۸۴.
- ۸- دستوتو، هرماندو. ۱۳۹۳. راز سرمایه (چرا سرمایه داری در غرب موفق می شود و در جاهای دیگر شکست می خورد؟) ترجمه فریدون تفضلی، تهران، نشرنی، چاپ پنجم.
- ۹- دستوتو، هرماندو. ۱۳۸۹. راه دیگر، ترجمه جعفر خیرخواهان، تهران، نشر نی.
- ۱۰- دادگر یداله و ندیری محمد. ۱۳۹۳. تاثیر نهادهای حقوق مالکیت و نهادهای قراردادی بر رشد اقتصادی با تاکید بر ایران، فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان، سال دوم، شماره ۷، صص ۱-۲۰.
- ۱۱- دینی ترکمانی، علی. ۱۳۷۱. تحولات ساختاری و اقتصاد ایران، نشریه بررسی های بازرگانی، شماره ۶۵، مهر ۱۳۷۱.
- ۱۲- سعیدی علی اصغر و شیرین کام فریدون، ۱۳۹۵، موقعیت تجار و صاحبان صنایع در دوره پهلوی: زندگی و کارنامه محمد تقی ایراوانی، چاپ اول، تهران، انتشارات گام نو.
- ۱۳- سیف، احمد. ۱۳۹۲. قرن گمشده، اقتصاد و جامعه ایران در قرن نوزدهم، تهران، نشر نی.
- ۱۴- سیف، احمد. ۱۳۹۰. استبداد و مسئله مالکیت در ایران تهران، نشر رسانش.
- ۱۵- شاکری، عباس. ۱۳۹۵. مقدمه ای بر اقتصاد ایران، تهران، انتشارات رافع، چاپ اول.
- ۱۶- شهبازی، عبدالله، ۱۳۸۴، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، چاپ هجدهم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ۱۷- رنایی، محسن، ۱۳۷۶، بازار یا نابازار: بررسی موانع نهادی کارایی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران، سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی- اجتماعی و انتشارات تهران.
- ۱۸- صمدی، علی حسین، رنایی محسن و دلالی اصفهانی رحیم. ۱۳۸۹. مفهوم و آثار اقتصادی حقوق مالکیت: رویکرد نهادگرایی، فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۰، شماره ۱.
- ۱۹- صلمتی، مجید، شهنازی، روح اله، دهقان شبانی، زهرا، ۱۳۸۹، امنیت حقوق مالکیت، قوانین و مقررات و رشد اقتصادی، فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران، سال ۱۵، شماره ۴۴، پاییز ۱۳۸۹، صص ۸۵-۱۰۹.
- ۲۰- فوران، جان. ۱۳۸۷. مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، تهران، نشر رسا، چاپ هشتم.
- ۲۱- عسگری محمود، ۱۳۸۳، درآمدی بر اقتصاد سیاسی امنیت ملی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، شماره اول، بهار ۱۳۸۳، صص ۳۱-۴۹.
- ۲۲- عظیمی، حسین. ۱۳۹۰. مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، تهران، نشر نی، چاپ دوازدهم.
- ۲۳- عظیمی میکائیل. ۱۳۹۴. روایت سازمانی که بود، تهران، انتشارات کویر، چاپ اول.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

- ۲۴- کاتوزیان، محمد علی. ۱۳۸۴. اقتصاد سیاسی ایران، از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی، ترجمه محمد رضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، چاپ یازدهم .
- ۲۵- کارشناس، مسعود. ۱۳۸۲. نفت، دولت و صنعتی شدن در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی و یوسف حاجی عبدالوهاب، انتشارات گام نو.
- ۲۶- کدی، نیکی. ۱۳۶۹. ریشه های انقلاب ایران، ترجمه عبدالکریم گواهی، تهران، نشر قلم.
- ۲۷- گزارش اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران. ۱۳۸۷. تورم در ایران و پیامدهای آن بر تولید و اقتصاد، کمیسیون اقتصاد کلان.
- ۲۸- محسنی اژه ای. ۲۲ / ۱ / ۱۳۹۵ سخنگوی قوه قضائیه، نشستهای خبری قوه قضائیه.
- ۲۹- نورث داگلاس سی، والیس جان جوزف، وب استیون بی، وینگاست باری آر. ۱۳۹۵. سیاست، اقتصاد و مسائل توسعه در سایه خشونت، مترجمان محسن میردامادی و محمد حسین نعیمی پور، تهران، انتشارات روزنه، چاپ اول.
- ۳۰- نورث داگلاس سی. ۱۳۸۵. نهادها تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، مترجم محمدرضا معینی، تهران، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، چاپ دوم .
- ۳۱- نورث داگلاس سی. ۱۳۷۹. ساختار و دگرگونی در تاریخ اقتصادی، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی، نشر نی، تهران، چاپ اول.
- ۳۲- نوبخت، محمدباقر، غلامی نتاج امیری، سعید، مجیدزاده، رضا، ۱۳۹۰، «ارزیابی روند توسعه ایران در سده اخیر با تاکید بر نظریه آشوب و نظریه بازی»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۹، صص ۲۷۱-۳۱۷.
- ۳۳- یوسفی محمد قلی. ۱۳۹۴. استراتژی های رشد و توسعه اقتصادی، نشر نی، چاپ سوم.

منابع انگلیسی:

- 1- Besley ,T and M . Ghtak . ۲۰۰۹. Property Rights and Economic Development, CEPR Discussion Papers.
- ۲- Beblawi,Hazem. ۱۹۸۷. The Rentier State in the Arab World,in Hazem Beblawi and Giocomo Luciani. The Arab State. New Yourk: Groom Helm.
- ۳- Commons R. ۱۹۳۱. Institutional Economics, American Economic Review, ۲۱(۴),pp. ۴۸-۶۵۷.
- ۴- Commons R. ۱۹۳۴. The Economics of Collective Action, The university of Wisconsin press, Ltd. ۲۷-۲۹ Whitman Street, London.
- ۵- Chemin. M. ۲۰۰۹. "the Impact of the Judiciary on Entrepreneurship: Evaluation of Pakistans "Access to Justice Programme" , Journal of Public Economics ۹۳,pp. ۱۱۴-۲۵.
- ۶- Global Competitiveness index Historical Dataset (GCI), World Economic Froum.
- ۷- Gwarthney, J. Holcombe, R and Laeson,R. ۱۹۹۸. " The Scope of Government and Wealth of Nations", Cato Journal, Vol ۱۸, no ۲,pp. ۱۶۳-۱۹۰.
- ۸- North D and J . Wallis and S. Webb and B. Weingast. ۲۰۰۶. "A Conceptual Framework for Interpreting ", Recorded Human History " December, NBER, Working Paper Series, No. ۱۲۷۹۵.

- ۹- North D and J . Wallis and S. Webb and B.Weingast. ۲۰۰۹."Violence and Social Orders: A Conceptual FrameWork for Interpreting Recorded Human History".New York:Cambridge University Press.
- ۱۰- Heitger, B. ۲۰۰۴. " Property Rights and the Wealth of Nations: A Cross Country Study" The Cato Journal, vol. ۲۳, pp. ۳۸۱-۴۰۲.
- ۱۱- Weingast B and Marshall. ۱۹۸۹. The Industrial Organization of Congress, Journal of Political Economy ۹۶ February: ۱۳۲-۱۶۸.
- ۱۲- Williamson,Oliver, ۲۰۰۰, "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", Journal of Economic Literature, Vol. XXXVIII, September ۲۰۰۰, pp. ۵۹۵-۶۱۳.
- ۱۳- www.worldbank.org
- ۱۴- www.Fraserinstitute.org /Economic Freedom of the World , ۲۰۱۶, Annual Report .
- ۱۵- www.Propertyrightsalliance.org/ International Property Rights Index ۲۰۰۷ Report Property Rights Alliance/ International Property Rights Index ۲۰۱۰ Report Property Rights Alliance.
- ۱۶- Wedel. J.R.۱۹۹۸. "Aid to Russia"Foreign Policy ۳(۲۵),Interhemispheric Resource Center and Institute .

Security Status of Property Rights and underdevelopment in Iran

Fatemeh Sorkhedehi

P.H.D Student in Economics, Alzahra University

Hossein Raghfar

Associate Professor of Economics, Alzahra University

Farshad Momeni

Professor of Economics, Alameh Tabatabai University

Property rights is one of the most important factors for economic growth and development in the developed countries. The insecure structure of property rights is the most fundamental obstacle to the development of developing countries. The purpose of this paper is to examine the security status of property rights during the years ۱۳۰۴ to ۱۳۹۰. For this Purpose we use Double Equilibrium theory of North & weingast & Wallis (۲۰۰۶). For investigat about security of property rights , we use indicators such as : rule of law, judiciary independence and impartial courts, control of corruption, access to credits and loans ,investment prospects ,historical and contemporary evidence of Iran`s economy. Research findings indicate that indicators and evidence of Iran`s economy are complementary and reflect the poor secyity of property rights in Iran.

Key words: property rights, government theory, limited access orders, Double Equilibrium theory.